

Verschillen in echtscheidingscijfers tussen Nederlandse gemeenten: een verklaring vanuit sociologisch en demografisch perspectief

Differences in divorce rates among Dutch municipalities: an explanation from a sociological and demographical perspective

Paul M. de Graaf en Matthijs Kalmijn¹⁾

In Nederland bestaan grote verschillen in echtscheidingscijfers tussen gemeenten: niet alleen tussen grote en kleine gemeenten, maar ook tussen even grote gemeenten in verschillende regio's. Dergelijke verschillen zijn sinds lange tijd door het CBS gedocumenteerd, maar er is weinig bekend over hun achtergrond. Verschillen in echtscheiding tussen gemeenten kunnen ontstaan doordat de bevolkingssamenstelling van gemeenten uiteenloopt, maar ook doordat gemeenten zelf onderscheidende kenmerken hebben. In deze bijdrage bestuderen we hoe culturele, economische, demografische en sociale verschillen tussen gemeenten doorwerken in het echtscheidingscijfer. Via multivariate analyses van 625 gemeenten in de periode 1993–1996 kunnen we een groot deel van de geografische differentiatie verklaren. Vooral culturele verschillen tussen gemeenten, zoals afgemeten aan kerkelijkheid en politieke progressiviteit, blijken een rol te spelen. Ook factoren die iets zeggen over de mate waarin gemeenten geïntegreerd zijn, zoals gemeentegrootte, isolatie, en immigratie, blijken belangrijk te zijn, zelfs als er rekening mee wordt gehouden dat die gemeenten ook in culturele opzichten verschillen. Voor de vaak geopperde invloed van de arbeidsmarktparticipatie van de vrouw op de echtscheidingskans – het economische onafhankelijkheidseffect – wordt daarentegen weinig evidentie gevonden.

1. Inleiding

Tussen Nederlandse gemeenten bestaan grote verschillen in echtscheidingscijfers. Grafiek 1 laat de scheidingsatlas van Nederland zien. Hierin is voor alle 572 Nederlandse gemeenten in 1997 aangegeven hoe groot het aantal van echt scheidende vrouwen was per 1 000 gehuwde vrouwen in dat jaar. De cijfers zijn afkomstig van het Centraal Bureau voor de Statistiek en zijn in deze

grafiek gestandaardiseerd voor variaties in de leeftijdsopbouw van gemeenten. Wat het meest opvalt op deze kaart is dat er in de grote steden veel meer wordt gescheiden dan in kleinere steden en dorpen. Amsterdam, de koploper, heeft een echtscheidingscijfer van 24 echtscheidingen per 1 000 gehuwde vrouwen, terwijl het nabij gelegen dorp Akersloot niet hoger komt dan 5 echtscheidingen per 1 000. Ook andere grote steden hebben hoge scheidingscijfers, hoewel niet zo hoog als dat van Amsterdam. 's-Gravenhage heeft een cijfer van 18, Rotterdam heeft 16 scheidingen per 1 000 gehuwde vrouwen, Groningen 15 en Nijmegen en Leeuwarden 14. Naast verschillen tussen groot en klein, lijken er regionale verschillen te bestaan. De Randstad heeft samen met Flevoland de hoogste echtscheidingscijfers, wat niet alleen is toe te schrijven aan de grotere stedelijkheid in het westen. Drenthe, Overijssel en delen van Gelderland en Friesland hebben duidelijk de laagste scheidingscijfers. Tot slot bestaat er ook tussen steden van gelijke omvang en tussen gemeenten uit een zelfde regio variatie in echtscheiding. Op het eerste gezicht is onduidelijk waar deze verschillen vandaan komen.

Doel van dit artikel is om de verschillen tussen gemeenten te verklaren. Dit doen we aan de hand van gangbare hypothesen uit de echtscheidingsliteratuur over de invloed van culturele, economische, sociale en demografische factoren (Janssen, Poortman, De Graaf en Kalmijn, 1998, Manting 1993). Hypothesen over culturele factoren stellen dat echtscheidingskansen worden beïnvloed door normen en waarden. Hypothesen over economische factoren zoeken de oorzaken van echtscheiding in de afweging die mensen maken over de kosten en baten van het huwelijk. Hypothesen over sociale factoren veronderstellen dat het niet zozeer individuele kenmerken zijn die de echtscheidingskans beïnvloeden, als wel de omgeving waarin mensen wonen, leven en werken. Hypothesen over demografische factoren, ten slotte, zeggen onder meer dat een jonge huwelijksleeftijd, voorhuwelijks zwangerschap en grote leeftijdsverschillen tussen man en vrouw de kans op echtscheiding vergroten.

Deze hypothesen toetsen we op hun geldingskracht door de gemeentelijke echtscheidingscijfers via een multivariate analyse te relateren aan een reeks andere kenmerken van deze gemeenten en hun inwoners. De echtscheidingscijfers die we analyseren bestrijken een periode van vier jaar (1993–1996).

2. Achtergrond en hypothesen

Geografische verschillen in echtscheiding zijn in de sociale wetenschappen eerder onderzocht, maar van een onderzoekstraditie kan niet worden gesproken. In de eerste plaats bestaan er analyses waarin landen met elkaar worden vergeleken. In deze studies worden landelijke echtscheidingscijfers via regressie-analyse gerelateerd aan een reeks van economische en culturele kenmerken van die landen, zoals het bruto nationaal product en het percentage katholieken in een land (Castles en Flood, 1991; Trent en South, 1989). Het geringe aantal onderzoekseenheden en het beperkte aantal goed vergelijkbare kenmerken, maken dat zulke analyses weinig zeggingskracht hebben. Daarnaast zijn er – ook

¹⁾ Paul M. de Graaf is als universitair hoofddocent verbonden aan de Vakgroep Sociologie van de Katholieke Universiteit Nijmegen; Matthijs Kalmijn is als universitair hoofddocent verbonden aan de Vakgroep Sociologie van de Universiteit Utrecht. Meningingen en signaleringen in dit artikel hoeven niet noodzakelijkwijds overeen te komen met het standpunt van het CBS. Het onderzoek maakt deel uit van het door NWO gesubsidieerde aandachtsgebied "Oorzaken en gevolgen van echtscheiding in Nederland sinds de jaren veertig" dat onder leiding staat van de twee auteurs (NWO # 510-05-0601). Wij danken de leden van het binnen het aandachtsgebied opererende SIN-seminar, dr. P. Dykstra (NIDI), drs. T. Fischer (KUN), dr. T. Fokkema (NIDI), dr. M. van Groene Broesou (VU), drs. J. Janssen (KUN), drs. A. Poortman (UU), drs. L. Terhell (VU) en dr. W. Uunk (UU) voor hun opmerkingen bij een eerdere versie van dit artikel. Correspondentie richten aan P.M. de Graaf, Vakgroep Sociologie, KUN, Postbus 9104, 6500 HE Nijmegen, e-mail: pdegraaf@mailbox.kun.nl. Meer informatie over het aandachtsgebied en de activiteiten van de SIN-werkgroep is te vinden op internet: <http://baserv.uci.kun.nl/~jjanssen/sin/>.

weer Angelsaksische – studies waarin staten of provincies worden vergeleken (Glenn en Shelton, 1985; Sander, 1985; Trovato, 1986; Yeh en Lester, 1987). Deze regionale analyses lijken qua opzet veel op landenvergelijkende studies maar leveren meer relevante conclusies op omdat de aantallen groter zijn en de kenmerken op meer vergelijkbare wijze gemeten zijn. In Nederland zijn geografische verschillen in echtscheiding nog niet systematisch onderzocht.

Verschillen in echtscheiding tussen landen of regio's kunnen worden verklaard door compositie-effecten en door context-effecten. Bij een compositie-effect gaat het om een kenmerk van een individu dat de kans op echtscheiding van dat individu beïnvloedt. Omdat er tussen gemeenten verschillen bestaan in de samenstelling (compositie) van de bevolking ontstaan er tussen de gemeenten vanzelf ook verschillen in het echtscheidingscijfer. Zulke compositie-effecten spelen een grote rol bij de verklaring van verschillen tussen gemeenten omdat gemeenten sterk verschillen in de samenstelling van hun bevolking. Een voorbeeld daarvan is het percentage gehuwde vrouwen in een gemeente dat betaalde arbeid verricht. De hypothese luidt dat gehuwde vrouwen die werken een grotere echtscheidingskans kennen en als die hypothese opgaat zal er in gemeenten met veel werkende vrouwen ook meer moeten worden gescheiden, een compositie-effect. Bij een context-effect gaat het om een kenmerk van een gemeente dat de kans op echtscheiding van alle gehuwde personen in die gemeente beïnvloedt, ongeacht de kenmerken die deze personen hebben. Een voorbeeld hiervan is de hypothese dat de inwoners in grotere gemeenten (gemiddeld) minder goed zijn geïntegreerd dan in kleinere gemeenten. Als deze hypothese opgaat is de echtscheidingskans voor alle huwelijken in een grotere gemeente groter.

Hoewel het onderscheid tussen compositie- en context-effecten theoretisch goed te maken is, zijn er in praktijk veel mengvormen. De kerkelijkheid van een gemeente is daarvan een voorbeeld. Kerkelijke mensen hebben een kleinere echtscheidingskans dan niet-kerkelijken zodat gemeenten waarin veel kerkelijke mensen wonen ook lagere echtscheidingscijfers zullen hebben (een compositie-effect). De niet-kerkelijke mensen in een gemeente hebben echter ook te maken met de normen en waarden die hun kerkelijke burens aanhangen. Als daardoor de echtscheidingskansen van de niet-kerkelijken worden gereduceerd is er tevens sprake van een context-effect, en dus van een mengvorm. In macro-analyses kunnen deze twee effecten niet worden gescheiden.

Wanneer men compositie-effecten vaststelt, dient men rekening te houden met de logica van ecologische redeneringen. Een samenhang op individueel niveau impliceert een samenhang op aggregaat niveau, maar andersom geldt dit niet in alle gevallen. Dat men niet altijd een samenhang op individueel niveau mag afleiden uit een samenhang op aggregaat niveau kan men illustreren aan de hand van een bevinding uit kiezersonderzoek. In wijken waarin veel allochtonen wonen, hebben extreem-rechtse politieke partijen relatief veel aanhang, maar dat is niet omdat allochtonen vaker op die partijen stemmen. In onderzoek naar echtscheiding zullen dergelijke 'ecologische fouten' waarschijnlijk niet voorkomen.

Het onderscheid tussen compositie- en context-effecten is mede zo belangrijk omdat de vier factoren uit deze bijdrage – culturele, economische, sociale en demografische – in deze zin verschillende soorten effecten hebben. Hypothesen over economische factoren gaan uit van een afweging van individuele kosten en baten en zullen daarom overwegend werken via een compositie-effect. Hetzelfde geldt voor demografische factoren, zoals de huwelijksleeftijd en het leeftijdsverschil tussen man en vrouw. Hypothesen over culturele factoren gaan over normen en waarden. De waardering van echtscheiding als een aanvaardbare gedragskeuze is vaak geïnternaliseerd (waarden) maar kan ook worden gesanctioneerd door derden (normen). Om die reden zal de invloed van culturele factoren vaak een mengvorm zijn van compositie- en context-effecten. Sociale factoren, tot slot, werken per definitie alleen via een context-effect.

In het navolgende presenteren we de hypothesen en bespreken we welke evidentie er in eerdere aggregaat analyses is gevonden. Vervolgens passen we hypothesen die zijn ontwikkeld in het buitenland aan voor de situatie in Nederland. In de onderzoeksliteratuur komen ook factoren aan de orde die betrekking hebben op wetten rond echtscheiding (Wright en Stetson, 1978; Castles en Flood, 1991). Omdat dergelijke institutionele factoren voor een vergelijking van Nederlandse gemeenten in een beperkt tijdvak minder relevant zijn, laten we ze in onderstaand overzicht buiten beschouwing.

2.1 Economische factoren

Afnemende taakspecialisatie binnen het gezin wordt vaak aangemerkt als hoofdoorzaak voor recente demografische trends zoals de gestegen huwelijksleeftijd, het uitstel van de geboorte van het eerste kind en de toegenomen echtscheidingsfrequentie (Cherlin, 1979; Becker, 1981). Doordat vrouwen betere kansen op de arbeidsmarkt hebben gekregen zou het specialisatie-voordeel van getrouwd zijn afnemen en zouden de 'tijdskosten' van het krijgen van kinderen toenemen. De beslissing om te trouwen en kinderen te krijgen wordt vanuit dat oogpunt minder aantrekkelijk. De verbeterde positie van de vrouw op de arbeidsmarkt verkleint niet alleen de aantrekkelijkheid van getrouwd zijn, maar ook die van getrouwd blijven. Hoewel een echtscheiding waarschijnlijk zelden direct wordt veroorzaakt door financiële overwegingen, kan een grote financiële onafhankelijkheid het voor vrouwen makkelijker maken om uit een slecht huwelijk te stappen. Ook voor mannen kan het een belasting zijn om een financieel afhankelijke vrouw te verlaten. De verwachte sociaal-economische 'exit-kosten' hebben zo een negatieve invloed op de echtscheidingskans. Deze hypothese staat ook wel bekend als de *economische onafhankelijkheids-hypothese*.

De onafhankelijkheids-hypothese is in geografisch onderzoek op verschillende manieren onderzocht. In een analyse van zeventien westerse landen vinden Castles en Flood (1991) een positief effect van het percentage vrouwen dat betaalde arbeid verricht op het echtscheidingscijfer. Echtscheiding komt dus frequenter voor in landen waar veel economisch onafhankelijke vrouwen zijn, zoals afgemeten aan hun werkzaamheid. Trent en South (1989) bestuderen zowel westerse als niet-westerse landen en vinden ook het verwachte positieve effect van het percentage vrouwen met betaald werk op echtscheiding, overigens alleen voor westerse landen. Amerikaanse studies naar de variatie in echtscheiding tussen regio's binnen landen vertonen hetzelfde beeld: hoe meer (gehuwde) vrouwen er in een bepaalde staat of provincie werken, des te hoger is het echtscheidingscijfer (Sander, 1985; Yeh en Lester, 1987).

Naast de arbeidsmarktparticipatie van de vrouw, kan ook de economische positie van de man een bijdrage leveren aan de stabiliteit van het huwelijk. Eén hypothese is dat een laag inkomen of grote inkomensonzekerheid van de gehuwde man samengaat met een hogere echtscheidingskans (Cherlin, 1981). Een langdurige tekort aan inkomen in het huishouden kan leiden tot spanningen en conflicten tussen de huwelijkspartners. In traditionele huwelijken zou een periode van werkloosheid tevens kunnen leiden tot een vermindering van zelfrespect bij de man en onvrede bij de vrouw. In dergelijke omstandigheden krijgen huwelijkspartners het gevoel niet aan de maatschappelijke verwachtingen te kunnen voldoen die aan hun rol als gehuwden worden verbonden. Deze hypothese heeft vooral betrekking op het inkomensniveau van het huishouden en wordt daarom ook wel de *Inkomens-hypothese* genoemd.

Voor de inkomens-hypothese geven eerdere aggregaat analyses minder overtuigende aanwijzingen dan voor de onafhankelijkheids-hypothese. De meeste gebruikte indicatoren zijn de werkloosheid van mannen in een regio en het gemiddeld besteedbaar huishoudinkomen. In analyses van Amerikaanse staten worden soms wel, soms geen effecten van werkloosheid en huishoudin-

komen gevonden (Yeh en Lester, 1987; Lester en Abe, 1993) en in een vergelijking van Canadese provincies komt ook geen effect van huishoudinkomen naar voren (Trovato, 1986). De relatie tussen huishoudinkomen en echtscheiding op aggregaat niveau kan overigens ook op een andere manier worden geïnterpreteerd. Bij een echtscheiding wordt een huishouden immers opgesplitst zodat het gemiddelde inkomen zal dalen. Het effect kan dus ook andersom zijn. Regionale maten voor inkomens van alleen gehuwde paren zouden in deze zin een scherpere toets opleveren, maar dergelijke gedetailleerde gegevens zijn vaak niet voorhanden.

Voor Nederland verwachten we aanwijzingen te vinden voor de onafhankelijkheidshypothese, maar of deze sterk zijn valt te betwifelen. De bijstandsvoorzieningen zijn in Nederland immers aanzienlijk beter dan in de Verenigde Staten zodat in Nederland ook financieel afhankelijke vrouwen uit een slecht huwelijk kunnen stappen. We verwachten wel dat naarmate de financiële positie van (paar)huishoudens in een gemeente gunstiger is, het echtscheidingscijfer in die gemeente lager zal zijn. Nederlandse gemeenten verschillen sterk in hun welstandsniveau en ook zijn er grote regionale verschillen in werkloosheid. Wanneer de inkomens-hypothese op individueel niveau opgeld doet, moeten we dit ook op gemeentenniveau terugvinden.

2.2 Culturele factoren

Scheiding wordt niet alleen beïnvloed door economische overwegingen, normen en waarden spelen ook een rol. Culturele theorieën over demografisch gedrag zijn veelvuldig naar voren gebracht als verklaring voor recente demografische trends. Het aantal mensen dat in het huwelijk treedt is afgenomen, mensen krijgen later kinderen en blijven vaker kinderloos, en paren gaan vaker door (echt)scheiding uit elkaar dan vroeger (Lesthaeghe en Van de Kaa, 1986). Een gangbare verklaring van deze zogeheten 'tweede demografische transitie', is de zogeheten individualiseringstheorie die zegt dat de bevolking anders is gaan denken over de vormgeving van relaties. Mensen zouden meer gericht zijn op zelfontplooiing, zouden meer behoefte hebben gekregen aan autonomie en privacy en laten zich daarom minder gelegen liggen aan bemoeienis van kerk, buurt of familie (Lesthaeghe en Van de Kaa, 1986). Veranderingen in gezinswaarden zijn samen met secularisering, vrouwenemancipatie en de opkomst van postmaterialistische waarden, onderdeel van het meer algemene moderniseringsproces in westerse samenlevingen.

Culturele theorieën zijn in geografische studies vooral onderzocht via de factor religie. De *kerkelijkheids-hypothese* zegt dat een groter aantal kerkelijken in de bevolking samenhangt met een lage echtscheidingskans. In het Amerikaanse onderzoek is deze hypothese geoperationaliseerd via het aandeel van de katholieken in de bevolking. De katholieke kerk heeft een strengere moraal tegen echtscheiding dan de protestantse kerken en daarom wordt verwacht dat het percentage katholieken in een land of een regio negatief samenhangt met het echtscheidingscijfer. Terwijl religie op individueel niveau doorgaans een erg belangrijke factor is, lijkt dat op aggregaat niveau voornamelijk niet zo te zijn. In een vergelijking van Canadese provincies vindt Trovato (1986) geen significant effect van katholicisme terwijl een analyse van Amerikaanse regio's ook geen significante samenhang oplevert (Glenn en Shelton, 1987). Een landenvergelijking levert ook geen effect op (Trent en South, 1989) maar als de analyse beperkt wordt tot westerse landen wordt het verwachte effect wel gevonden. Castles en Flood (1991) vinden dat naarmate er meer katholieken in een land wonen, de wetgeving rond echtscheiding strenger is, hetgeen op haar beurt leidt tot een lager echtscheidingscijfer.

In Nederland verwachten we dat regionale verschillen in kerkelijkheid wel een belangrijke rol zullen spelen, zij het op een wat andere manier. In Nederland zijn het niet zozeer de katholieken, maar veel meer de orthodox-protestantse groeperingen die traditionele opvattingen hebben over huwelijk, gezin en de positie van de vrouw en die gekant zijn tegen echtscheiding. Verder zijn er niet

zoveel mensen meer die zich houden aan de voorschriften van de katholieke kerk; dit geldt zelfs voor mensen die zich beschouwen als katholiek. Een belangrijker onderscheid dan tussen katholieken en overigen is daarom dat tussen kerkelijken en niet-kerkelijken, ook al omdat er in Nederland zulke grote regionale verschillen bestaan in de mate waarin mensen tot een kerk behoren. Het westen van Nederland is bijvoorbeeld sterker gesecculariseerd dan de rest van het land. Om die reden verwachten we dat er grote verschillen zullen worden aangetroffen tussen gemeenten met weinig en veel kerkelijken.

Opvattingen over de toelaatbaarheid van echtscheiding worden niet alleen bepaald door religieuze waarden, maar ook door allerlei andere culturele factoren. Voorbeelden hiervan zijn postmaterialistische waarden, opvattingen over vrouwenemancipatie en politieke voorkeuren. We verwachten dat hoe progressiever de samenstelling van de bevolking in deze opzichten is, des te hoger de echtscheidingscijfers zullen zijn. In buitenlands onderzoek is deze *progressiviteits-hypothese* weinig onderzocht. In deze bijdrage hebben we hiervoor wel indicatoren zodat we de culturele achtergronden van scheiding in een wat breder perspectief kunnen onderzoeken.

2.3 Sociale factoren

Sociale factoren zijn kenmerken van regio's of landen die bovenindividueel zijn, dat wil zeggen, kenmerken die niet zijn toe te schrijven aan individuen en die een invloed hebben op alle individuen in een regio of land, ongeacht hun persoonlijke kenmerken. Omdat het hier gaat om zuiver contextuele kenmerken, zijn deze ook het meest uitgebreid in geografisch onderzoek aan de orde gekomen. Binnen de sociale benadering van echtscheiding is de *integratie-hypothese* dominant. Deze luidt dat naarmate mensen sterker geïntegreerd zijn in hun gemeenschap, er meer sociale controle is, mensen zich beter houden aan de normen van die gemeenschap, en dientengevolge minder vaak van echt zullen scheiden. De (vaak impliciete) veronderstelling hierbij is dat als er normen in het geding zijn, deze traditioneel zijn.

De *integratie-hypothese* is op verschillende manieren geoperationaliseerd. De meest gebruikelijke opzet is om echtscheidingscijfers te correleren met indicatoren van stedelijkheid. Hierbij wordt uitgegaan van de klassieke (en veel bediscussieerde) veronderstelling dat mensen in grote steden minder goed geïntegreerd zijn dan mensen in kleine steden en dorpen (Fischer 1982). Het effect van stedelijkheid blijkt bijzonder sterk te zijn en komt in vrijwel alle aggregaat analyses naar voren (Castles en Flood, 1991; Sander, 1985; Shelton, 1987; Trovato, 1986). Nadeel van deze studies is dat stedelijkheid een containerbegrip is: stedelingen hebben ook andere normen en waarden, en de economische structuur van het platteland is niet te vergelijken met die van de stad. Hoewel de rol van stedelijkheid ook wel in multivariate analyses is onderzocht, zijn er geen studies die erg goed rekening houden met culturele verschillen tussen stad en platteland. Soms worden variabelen als het percentage katholieken en werkloosheid meegenomen, maar dergelijke maten hebben niet zo veel te maken met de tegenstelling tussen stad en platteland.

De *integratie-hypothese* is in de tweede plaats onderzocht via indicatoren van migratie. Ook dit lijkt een redelijke indicator. Als er veel nieuwkomers zijn in een regio, zullen de bindingen tussen mensen immers zwakker zijn, al is het alleen maar omdat veel mensen nog maar kort de tijd hebben gehad elkaar te leren kennen. Migratie hoort samen met stedelijkheid tot de motor van het moderniseringsproces en haar invloed op echtscheiding is dan ook vaak in samenhang met de rol van stedelijkheid bestudeerd. Doorgaans worden er zeer sterke effecten van migratie gevonden: hoe meer mensen in een regio van buiten de regio komen, of hoe meer mensen binnen een regio zijn verhuisd, des te groter zijn de echtscheidingskansen in die regio (Glenn en Shelton, 1985; Shelton, 1987; Trovato, 1986). Een lastig en voortdurend terugkerend probleem in deze analyses is dat echtscheiding vrijwel altijd ge-

paard gaat met migratie (hoewel niet noodzakelijk naar een andere regio of staat). Het effect van migratie op echtscheiding kan dus ook andersom zijn.

Een derde manier waarop de integratie-hypothese is onderzocht is via alternatieve indicatoren van integratie, zoals zelfmoordcijfers en misdaadcijfers. In de Verenigde Staten worden doorgaans sterke correlaties gevonden: in staten waar veel zelfmoord en veel misdaad is, is er ook veel echtscheiding (Yang en Lester, 1991; Lester en Abe, 1993). Deze benadering is het meest direct, maar daarin ligt meteen haar zwakte. Zelfmoord is immers niet zozeer een maat voor desintegratie, als wel een gevolg daarvan. Omdat dit ook voor echtscheiding geldt, worden in dit soort analyses in feite twee gevolgen van één achterliggende factor met elkaar gecorreleerd. Hoewel de correlatie wel wijst op een gemeenschappelijke achtergrond, zegt zij weinig over de aard daarvan. De eerder besproken indicatoren van integratie zoals stedelijkheid en migratie, kennen dat bezwaar veel minder omdat zij geen gevolg kunnen zijn van desintegratie.

In Nederland verwachten we ook een invloed van integratie te vinden: hoe groter de mate van integratie van een gemeente, des te lager zal het echtscheidingscijfer zijn. Om deze hypothese te toetsen gebruiken we in de eerste plaats de klassieke indicatoren: het percentage nieuwkomers in een gemeente (inmigratie) en de gemeentegrootte. Daarnaast gebruiken we twee andere indicatoren: het percentage kiezers dat bij de gemeenteraadsverkiezingen op een lokale partij stemt en een variabele die zegt hoe ver een gemeente afligt van een grote stad. Beide indicatoren staan voor de gerichtheid van de bevolking op de eigen gemeente en zeggen daarom ook iets over de mate waarin een gemeente geïntegreerd is.

2.4 Demografische factoren

Ook de samenstelling van de gehuwde bevolking naar een aantal demografische kenmerken kan een invloed hebben op het echtscheidingscijfer. Uit de onderzoeksliteratuur zijn een aantal hypothesen bekend. Echtscheidingskansen zijn hoger als men op jonge leeftijd trouwt, wanneer het leeftijdsverschil tussen man en vrouw groot is en wanneer het huwelijk in de beginfase zit en kinderloos is. Omdat de Nederlandse gemeenten in deze vier opzichten van elkaar verschillen, kunnen demografische factoren een belangrijke verklaring bieden voor de verschillen in echtscheidingscijfers.

3. Data en analyse

We toetsen de hypothesen door verschillen in gemeentelijke echtscheidingscijfers te relateren aan andere kenmerken van deze gemeenten en hun inwoners. De gegevens die we hiertoe gebruiken zijn afkomstig uit statistieken die worden verzameld door het Centraal Bureau voor de Statistiek. Veel regionale informatie is bij elkaar gebracht in het databestand "Statistisch Bestand Nederlandse Gemeenten" (CBS, 1998), waarbij veelal geput is uit gemeentelijke registratie-data, maar ook uit grootschalige bevolkingsonderzoeken. Het databestand bevat onder meer gemeentelijke informatie over leeftijdsamenstelling, demografisch gedrag, onderwijs en arbeid, migratie, inkomen en vermogen. Behalve van het SBG hebben we ook gebruik gemaakt van regionale informatie uit de Enquête Beroepsbevolking.

Het scheidingscijfer is afkomstig uit de gemeentelijke basisadministratie en betreft het aantal van echt scheidende personen in een jaar in een gemeente, gedeeld door het aantal gehuwde personen in die gemeente. Er zijn aparte cijfers voor mannen en vrouwen omdat ex-echtgenoten niet altijd in dezelfde gemeente wonen op het moment dat zij formeel scheiden. In de analyses hebben wij de cijfers voor mannen en vrouwen gemiddeld. De gemeente waarin een van echt scheidende persoon woont op het moment dat hij of zij formeel scheidt is overigens niet altijd de gemeente

waarin de partners uit elkaar zijn gegaan, en ook niet altijd de gemeente waarin de partners de belangrijkste periode van hun huwelijk hebben gewoond. Als iemand na het uit elkaar gaan naar een andere gemeente verhuist wordt de scheiding gerekend bij de nieuwe gemeente en niet bij de oude. In het algemeen zal dit leiden tot een onderschatting van onze effecten. In enkele gevallen kan het ook tot een overschatting leiden, namelijk als verhuisgedrag selectief is wat betreft onze onafhankelijke variabelen. Om een voorbeeld te geven, mensen in een kleine gemeente kunnen na een scheiding verhuizen naar een nabij gelegen stad. Dit zal ertoe leiden dat de verschillen tussen grote en kleine gemeenten worden overschat. Ook normatieve afkeuring van scheiding kan leiden tot selectief verhuisgedrag. Als mensen direct na een scheiding (maar voor de formele scheiding) verhuizen van een intolerante naar een tolerante gemeente, worden de verschillen tussen intolerante en tolerante gemeenten overschat. Dergelijke vertekeningen zijn alleen met behulp van longitudinale microdata te bepalen.

Om de hypothesen te toetsen schatten we een aantal multivariate regressiemodellen waarin de gemeenten de eenheden zijn en het echtscheidingscijfer in een gemeente in een bepaald jaar wordt voorspeld uit de economische, culturele, sociale en demografische kenmerken van die gemeente van één jaar eerder. Wanneer er voor een bepaald jaar geen informatie beschikbaar is over een kenmerk, wordt teruggegaan naar het dichtstbij gelegen jaar waarvoor wel informatie beschikbaar is. Bij het construeren van variabelen voor gemeenten bestonden ook nog twee andere problemen. In de eerste plaats zijn niet voor alle gemeenten de percentages hoger opgeleiden, werkende vrouwen en werkende mannen bekend. Deze informatie is betrokken uit de Enquête Beroepsbevolking en in de kleinere gemeenten zijn de relevante steekproef aantallen zo klein dat de privacy-regels van het CBS publicatie niet toelaten. Daarom zijn voor deze kleine gemeenten de betreffende percentages gelijkgesteld aan die van het RBA gebied waartoe zij behoren. De percentages zijn berekend op basis van de Enquête Beroepsbevolking 1992 (CBS 1992). In de tweede plaats zijn er ingrijpende gemeentelijke herindelingen geweest in de onderzochte periode. De methodologische problemen die de herindelingen met zich mee brengen hebben we opgelost door alle gemeentelijke informatie betrekking te laten hebben op de gemeentelijke indeling van 1996. Wanneer een bepaalde gemeentelijke herindeling uitsluitend een samenvoeging van gemeenten heeft betekend, bleek dat eenvoudig te zijn, maar wanneer een bestaande gemeente werd verdeeld over verschillende gemeenten is deze procedure niet vanzelfsprekend. We hebben er steeds voor gekozen om zo'n opgesplitste gemeente toe te kennen aan de gemeente waar het grootste deel van de inwoners naar toe is gegaan. Dit betekent dat we in alle analyses werken met de 625 Nederlandse gemeenten van 1996.

In onze analyse hebben we gegevens voor vier afzonderlijke jaren, 1993, 1994, 1995 en 1996. Deze gegevens worden in de regressie-analyses gepoold, zodat elke gemeente vier keer voorkomt. Dit brengt met zich mee dat we geen onafhankelijke waarnemingen hebben. De 'error'-term van een gemeente in een bepaald jaar zal gecorreleerd zijn met de 'error'-term van die gemeente in een ander jaar. Hiervoor corrigeren we door coëfficiënten te schatten via 'random effects' regressiemodellen (in STATA). Dit is een vorm van multilevelanalyse waarbij de afhankelijkheid tussen jaarlijkse scheidingscijfers binnen gemeenten wordt meegenomen en zodoende het probleem van een te groot aantal vrijheidsgraden in gewone regressie wordt opgelost. De interpretatie van de coëfficiënten is overigens identiek aan die in gewone regressie. Elk model dat we schatten bevat ook een effect van het jaartal. Wanneer dit effect positief is laat het zien dat de echtscheidingskans toeneemt, na controle voor de effecten van de overige kenmerken in het model.

We schatten eerst modellen waarin de vier typen hypothesen (economische, culturele, sociale en demografische) afzonderlijk worden getoetst. Daarna worden alle indicatoren samen opgeno-

men. De uitkomsten van dit volledige model worden tot slot omgerekend naar het 'maximale' effect dat een variabele kan hebben. Hiertoe vergelijken we het (op grond van het volledige model) verwachte echtscheidingscijfer van de gemeente met de 'laagste score' op een bepaald kenmerk met de gemeente die de 'hoogste score' heeft. Voor het overige zijn de twee gemeenten in dit gedachtenexperiment aan elkaar gelijk.

De details van de operationalisering presenteren we in *staat 1* en de correlaties tussen de variabelen in *staat 2*. De uitkomsten van de regressie-analyses staan in *staat 3* en de maximale effecten staan in *staat 4*.

3.1 Resultaten voor economische factoren

De economische onafhankelijkheids-hypothese wordt geoperationaliseerd met behulp van het percentage werkende vrouwen in een gemeente. Een betere maat zou het percentage *gehuwde* werkende vrouwen zijn, maar over deze informatie beschikken we niet. Uit de modellen blijkt dat de hypothese bevestigd wordt: hoe meer vrouwen betaalde arbeid verrichten, des te hoger is het scheidingscijfer in die gemeente (zie *staat 3*). Wanneer gecontroleerd wordt voor de overige factoren in het model, neemt het effect overigens sterk af, hetgeen erop wijst dat gemeenten waarin veel vrouwen werken vooral om andere redenen veel scheiding kennen. Het maximaal te verwachten effect is te vinden in *staat 4*. De gemeente met het laagste percentage werkende vrouwen (30 procent) heeft een verwacht echtscheidingscijfer van 5,5 per 1 000 gehuwden, en de gemeente met het hoogste percentage werkende vrouwen (75 procent) heeft een verwachting van 7,7 scheidingen per 1000 gehuwden.

Voor de toetsing van de inkomens-hypothese zijn er twee indicatoren: het percentage werkende mannen en het gemiddelde inkomen. Onze verwachting is dat wanneer in een gemeente meer mannen werken, de huwelijken in die gemeente gemiddeld minder onder druk staan dan wanneer relatief veel mannen geen werk hebben. Hetzelfde verwachten we wanneer het gemiddelde inkomen van gehuwden in een gemeente hoog is. De invloed van het gemiddelde inkomen in een gemeente gaan we na via twee indicatoren. De eerste geeft aan of de gemeente behoort tot de 10 procent gemeenten met de hoogste inkomens, en de ander geeft aan of de gemeente behoort tot de 10 procent gemeenten met de laagste inkomens. Voor geen van deze drie indicatoren zien we veel effect. Hoewel het percentage werkende mannen het verwachte negatieve effect heeft op echtscheiding, valt dit effect weg in het volledige model. Ook vinden we niet dat de armste en rijkste gemeenten afwijken van de middelmaat. De inkomens-hypothese kan volgens deze gegevens dus worden niet worden bevestigd.

3.2 Resultaten voor de culturele hypothesen

Verschillen tussen gemeenten kunnen beter verklaard worden met onze culturele hypothesen dan met onze economische hypothesen, zo laat het tweede model in *staat 3* zien. De kerkelijkheids-hypothese toetsen we aan de hand van de mate waarin de bevolking van een gemeente gestemd heeft op politieke partijen waarvan de leden kerkelijk zijn (zie ook *staat 1*). Deze factor blijkt een duidelijk negatief effect te hebben: hoe sterker de aanhang van christelijke partijen in een gemeente, hoe lager het echtscheidingscijfer. Het maximaal te verwachten effect is 2,0.

Naast kerkelijkheid, spelen ook andere normen en waarden een duidelijke rol bij gemeentelijke verschillen in echtscheiding. Gemeenten waarin een grotere aanhang bestaat voor progressief linkse partijen kennen hogere echtscheidingscijfers. Dit is één van de sterkste effecten in het model, zo blijkt uit het maximaal te verwachten effect (5,8 punten verschil tussen de meest linkse en de minst linkse gemeente). Ook blijken er aanzienlijke verschillen te zijn tussen gemeenten met veel en weinig agrariërs: naarmate er meer boeren en landarbeiders in een gemeente wonen, des te kleiner is het scheidingscijfer. Ook dit wijst op de rol van waardenoriëntaties. Onze laatste twee indicatoren hebben minder duidelijk

ke effecten. Het percentage hoger opgeleiden en het percentage vrouwen in de gemeenteraad hangen alleen in het beperkte model samen met scheiding; in het volledige model zijn hun effecten niet langer statistisch significant.

3.3 Resultaten voor sociale factoren

Klassieke indicatoren voor de integratie-hypothese zijn de gemeentegrootte en het percentage immigranten. Het percentage immigranten heeft betrekking op alle nieuwkomers in een gemeente en niet uitsluitend op de buitenlanders onder hen. De buitenlanders maken slechts een klein deel uit van de groep nieuwkomers. De resultaten in *staat 3* bevestigen eerdere bevindingen in het buitenland voor Nederland. Hoe groter de gemeente, des te hoger is het scheidingscijfer. Deze toename is monotoon maar niet-lineair. De effecten van de dummy-variabelen laten zien dat kleine toenames in inwonertal aan de onderkant van de verdeling gepaard gaan met ongeveer even grote toenames in scheiding als grote toenames in inwonertal aan de bovenkant. Het tempo waarmee het echtscheidingscijfer stijgt neemt dus af naarmate een gemeente groter wordt. Stad en platteland verschillen natuurlijk ook in allerlei andere opzichten, met name in hun normen- en waardenpatroon, maar de effecten van gemeentegrootte blijven bestaan als wordt gecontroleerd voor onze overige indicatoren. Het verschil tussen de uiterste categorieën is overigens aanzienlijk (3,9), wat ondersteuning biedt voor een meer sociale dan culturele interpretatie van het effect van gemeentegrootte. Ook de andere klassieke indicator van integratie heeft het verwachte effect: naarmate er meer nieuwkomers in een gemeente wonen, is het scheidingscijfer daar hoger. Net als in eerdere studies, kan hier niet worden uitgesloten dat het effect (deels) andersom is: gescheiden mensen verhuizen soms naar een andere gemeente, en zullen daar dan het scheidingscijfer verhogen.

Stedelijkheid blijkt volgens onze modellen ook nog op andere manieren invloed te hebben. In de eerste plaats zien we dat gemeenten in de Randstad een hoger scheidingscijfer kennen, ook als gecontroleerd wordt voor het inwonertal. In het volledige model blijft het effect statistisch significant. Gemeenten in de Randstad kennen 0,7 scheidingen per 1 000 meer dan cultureel, sociaal, economisch, en demografisch gelijke gemeenten elders in Nederland. De hogere echtscheidingscijfers in de Randstad kunnen blijkbaar niet alleen worden geweten aan het feit dat daar meer grote gemeenten zijn, want voor stedelijkheid is in het model gecontroleerd. Verder hebben we een variabele opgenomen die aangeeft hoe ver een gemeente verwijderd is van een grote of middelgrote stad, met als idee dat naarmate een gemeente verder weg ligt van een stad, deze meer op zichzelf gericht zal zijn, hetgeen tot meer integratie en sociale controle zal leiden. Ons model biedt hiervoor een ondersteuning: hoe verder weg van een stad, des te lager is het scheidingscijfer.

Het effect van de afstand tot een grote stad blijkt in onze analyses niet lineair te zijn. Voor gemeenten die minder dan 20 kilometer van een grote stad liggen, neemt het echtscheidingscijfer af naarmate de afstand groter wordt. Dit is conform de hypothese. Voor verder weg liggende gemeenten neemt het echtscheidingscijfer echter toe bij toenemende afstand. Een interpretatie voor dit laatste effect ligt in *selectieve migratie na scheiding*. Zoals eerder uiteengezet, is het mogelijk dat mensen na een scheiding verhuizen naar een grote stad (of een grotere stad dan waar zij woonden). In dat geval zullen in grote gemeenten relatief veel scheidenden worden geregistreerd en in kleine gemeenten relatief weinig. Als dit waar is, is het tevens waarschijnlijk dat zo'n verhuiseffect zwakker wordt naarmate de grote stad verder weg ligt. Een gescheiden persoon in een klein dorp zal immers sneller naar de stad trekken als die stad dichtbij is. Dit leidt ertoe dat hoe verder weg een gemeente van een grote stad ligt, hoe kleiner de onderrapportage en hoe groter het scheidingscijfer zal zijn. Dit kan verklaren waarom na 20 kilometer, het echtscheidingscijfer toeneemt bij toenemende afstand.

De laatste indicator voor integratie is het percentage personen dat bij de gemeenteraadsverkiezingen op lokale partijen stemt. We beschouwen dit als een goede indicator van de mate waarin de bevolking van een gemeente naar binnen is gericht. Hoewel gemeenten in dit opzicht sterk uiteenlopen, blijkt deze factor geen effect op scheiding te hebben. Hier wordt de integratie-hypothese dus niet bevestigd.

3.4 Resultaten voor demografische factoren

Ten slotte bekijken we de effecten van vier demografische factoren. Drie van de vier hypothesen worden ondersteund. De bekende bevinding dat huwelijken die op jonge leeftijd worden afgesloten een grotere kans hebben op echtscheiding, wordt in onze aggregaat-analyse ondersteund. Hoe jonger er wordt getrouwd in een gemeente, des te hoger is het echtscheidingscijfer. Ook wanneer in een gemeente de leeftijdsverschillen tussen echtgenoten groot zijn en wanneer er weinig kinderen zijn, is het echtscheidingscijfer relatief hoog. De vierde hypothese, dat gemeenten met veel ouderen een relatief laag echtscheidingscijfer hebben, wordt niet ondersteund door onze analyse.

4. Conclusie

In totaal kunnen we met onze hypothesen over de invloed van culturele, economische, sociale en geografische factoren 62 procent van de gemeentelijke verschillen in echtscheidingskansen verklaren. We hebben blijkbaar niet veel informatie nodig om te begrijpen waarom Nederlandse gemeenten van elkaar verschillen. De percentages verklaarde variantie in de afzonderlijke modellen geven aan welk type factoren de grootste verklaringskracht heeft. Als we hierop afgaan leggen culturele en sociale verschillen tussen gemeenten het meest gewicht in de schaal (47 en 49 procent verklaarde variantie). Economische en demografische factoren verklaren minder van de verschillen in echtscheidingscijfers tussen de gemeenten (18 en 17 procent verklaarde variantie). Deze vergelijking gaat overigens uit van de vooronderstelling dat alle typen kenmerken even goed zijn gemeten en dat de gebruikte indicatoren eenduidig aan de vier factoren kunnen worden toegekend.

De analyses zeggen ook iets over het belang van compositie- en context-effecten. We veronderstelden dat de invloed van economische en demografische factoren vooral via compositie-effecten verloopt terwijl de invloed van culturele factoren deels via compositie-effecten verloopt. De invloed van sociale factoren, daarentegen, verloopt alleen via context-effecten. Onze multivariate analyse laat zien dat dergelijke sociale factoren een erg belangrijke rol spelen. De effecten van stedelijkheid, immigratie en de ligging van gemeenten blijven duidelijk overeind als andere, daarmee samenhangende verschillen, zoals verschillen in normen en waarden en verschillen in de economische structuur van gemeenten, worden uitgeschakeld. Blijkbaar zijn de verschillen tussen de gemeenten meer dan een optelsom van individuele effecten.

Hoewel alle hier onderzochte hypothesen in maatschappelijke en wetenschappelijke discussies over de oorzaken van echtscheiding bekend zijn, zijn zij in Nederland nog slechts weinig onderzocht (voor uitzonderingen zie Manting, 1993, Dronkers, 1997, en Janssen e.a., 1998). In het buitenland, en vooral in de Verenigde Staten en Duitsland, bestaat er al wel veel evidentie voor deze hypothesen. In grote lijnen bevestigt onze aggregaat-analyse deze hypothesen voor Nederland. Alleen de economische onafhankelijkheidshypothese lijkt hier minder steun te krijgen dan in het buitenland. Die uitzondering daargelaten, toont dit aan dat ook in Nederland scheiding een sociologische achtergrond heeft, en blijkbaar niet alleen wordt bepaald door factoren van psychologische aard. In micro-analyses kunnen deze hypothesen opnieuw worden getoetst en dan zal blijken hoeveel van de individuele variatie in echtscheidingskansen kan worden verklaard door onze sociologische factoren.

Literatuur

Becker, G.S., 1981, *A treatise on the family*. Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press.

Castles, F.G. en M. Flood, 1991, Divorce, the Law and Social Context. *Acta Sociologica* 34:279-297.

Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS), 1992, *Enquête Bezoepsbevolking 1992*. Heerlen: Centraal Bureau voor de Statistiek.

Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS), 1994, *Nationaal Klezersonderzoek 1994*. Voorburg: Centraal Bureau voor de Statistiek.

Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS), 1998, *Statistisch Bestand Nederlandse Gemeenten 1998; Cijfers voor Gemeenten 1988-1998*. Voorburg/Heerlen: Centraal Bureau voor de Statistiek.

Cherlin, A., 1979, Work life and marital dissolution. Pp. 151-166 in *Divorce and separation: Context, causes, and consequences*, redactie G. Levinger en O.C. Moles. New York: Basic Books.

Dronkers, J., 1997, Zoals de ouden zongen, piepen de jongen: intergenerationale overdracht van de kans op echtscheiding in Nederland. *Mens en Maatschappij* 72:149-165.

Fischer, C.S., 1982, *To dwell among friends: personal networks in town and city*. Chicago: University of Chicago Press.

Glenn, N.D. en B.A. Shelton, 1985, Regional Differences in Divorce in the United States. *Journal of Marriage and the Family* 47:641-652.

Janssen, J.P.G., A.R. Poortman, P.M. de Graaf en M. Kalmijn, 1998, De instabiliteit van huwelijken en samenwoonrelaties in Nederland. *Mens en Maatschappij* 73:4-26.

Lester, D. en K. Abe, 1993, The Regional Variation of Divorce Rates in Japan and the United States. *Journal of Divorce and Remarriage* 21:227-230.

Lesthaeghe, R. en D.J. van de Kaa, 1986, Twee demografische transitie? *Mens en Maatschappij* 61:9-24.

Manting, D., 1993, Welke vrouwen maken een echtscheiding mee? *Maandstatistiek van de Bevolking* 41:18-29.

Sander, W., 1985, Women, Work and Divorce. *American Economic Review* 75:519-523.

Shelton, B.A., 1987, Variations in Divorce Rates by Community Size. *Journal of Marriage and the Family* 49:827-832.

Trent, K. en S.J. South, 1989, Structural Determinants of the Divorce Rate: A Cross-societal Analysis. *Journal of Marriage and the Family* 51:391-400.

Trovato, F., 1986, The Relationship between Migration and the Provincial Divorce Rate in Canada in 1971 and 1978. *Journal of Marriage and the Family* 48:207-216.

Wright, Jr., G.C. en D.M. Stetson, 1978, The Impact of No-Fault Divorce Law Reform on Divorce in American States. *Journal of Marriage and the Family* 40:575-580.

Yang, B. en D. Lester, 1991, Correlates of Statewide Divorce Rates. *Journal of Divorce and Remarriage* 15:219-223.

Yeh, B.Y. en D. Lester, 1987, Statewide Divorce Rates and Wives' Participation in the Labor Market. *Journal of Divorce* 11:107-114.

Summary

Among municipalities in the Netherlands, large differences exist in the divorce rate: not only between big cities and small towns, but also between municipalities of the same size in different regions. Such differences may arise from compositional effects, from contextual effects, or from both. We try to explain the differences in the divorce rate by examining the role of four factors: cultural differences (religiosity, political climate), economic differences (male and female labor force participation, income), social differences (city size, immigration, and geographic isolation), and demographic differences. We use data on 625 municipalities in four years (1993–1996) and use multilevel regression models to estimate the effects of these four factors on the divorce rate. With our model, we are able to explain 62 percent of the geographic

differences we observe. Cultural and social differences appear to contribute most to differences in the divorce rate, although economic and demographic factors are also important. Secularized municipalities and municipalities with a progressive political climate have much higher divorce rates than other municipalities. In addition, divorce rates are higher in large municipalities, in municipalities with high rates of immigration, and in municipalities that are less isolated geographically. These effects persist when controlling for correlated cultural differences between municipalities. Evidence for the role of female labor force participation, which has often been found in geographic studies in other countries, is weak, suggesting that the well-known economic independence effect is not an important explanation of (contemporary) divorce in the Netherlands.

Staat 1

Definities, gemiddelden en ranges van gebruikte variabelen voor 625 Nederlandse gemeenten, 1992–1996
Definitions, means, and ranges of employed variables for 625 municipalities in the Netherlands, 1992–1996

variabele variable	definitie definition	jaren years	gemiddelde mean	range range
1. scheidingscijfer divorce rate	# jaarlijks van echt scheidende personen / # 1000 gehuwde personen ¹⁾ # divorcing persons / # 1000 married persons ¹⁾	1993–1996	6,6	0,0 – 26,4
2. jaar year	jaar van scheiding year of divorce	1993–1996	94,5	93 – 96
3. % werkende vrouwen % working women	# werkende of werkzoekende vrouwen 15–64 / # vrouwen 15–64 ²⁾ # women in labor force 15–64 / # women 15–64 ²⁾	1992	44,5	30,1 – 75,1
4. % werkende mannen % working men	# werkende of werkzoekende mannen 15–64 / # mannen 15–64 ²⁾ # men in labor force 15–64 / # men 15–64 ²⁾	1992	76,9	59,4 – 96,9
5. behoort tot 10% armste gemeenten belongs to 10% poorest municipalities	berekend op basis van gemiddeld besteedbaar inkomen van paarhuishoudens based on mean discretionary income of couples	1995	9,9	0/1
6. behoort tot 10% rijkste gemeenten belongs to 10% richest municipalities	berekend op basis van gemiddeld besteedbaar inkomen van paarhuishoudens based on mean discretionary income of couples	1995	9,9	0/1
7. religiositeit religiosity	# stemmen voor christelijke partijen bij TK verkiezing / # stemmen ⁴⁾ # votes for religious parties in general elections / # votes ⁴⁾	1989, 1994	12,8	4,1 – 36,9
8. % progressief links % left liberals	# stemmen voor GroenLinks bij TK verkiezing / # stemmen ⁴⁾ # votes for green party in general elections / # votes ⁴⁾	1989, 1994	2,7	0,1 – 12,9
9. % hoger opgeleiden % higher educated	# personen met HBO of WO 15–64 / # personen 15–64 ⁵⁾ # persons with higher vocation or university schooling 15–64 / # persons 15–64 ⁵⁾	1992–1995	2,4	0,0 – 13,2
10. ruraliteit rurality	# arbeidskrachten in land- en tuinbouw / # bevolking # persons working in agriculture / # population	1994	21,4	0,0 – 54,5
11. vrouwen in raad women in council	# vrouwen in gemeenteraad / # gemeenteraadsleden # women in city council / # council members	1992	15,7	2,3 – 43,4
12. gemeentegrootte population size	# inwoners, opgedeeld in 6 categorieën # inhabitants, in 6 categories	1992–1995		
13. Randstad Randstad	gemeente in Noord-Holland, Zuid-Holland, Utrecht municipality in provinces North-Holland, South-Holland, Utrecht	1992–1995	13,0	0 – 63,0
14. isolatie isolation	afstand tot gemeente met meer dan 50.000 inwoners distance to municipality with more than 50,000 inhabitants	1992–1995	0,3	0/1
15. % immigranten % immigrants	# jaarlijks zich vestigende personen / # inwoners # people migrating to municipality / # inhabitants	1992–1995	4,4	1,1 – 17,0
16. lokale gerichtheid local orientation	# stemmen voor lokale partijen bij GR verkiezing / # stemmen # votes for local parties in municipal elections / # votes	1991, 1994	28,9	0 – 100
17. % ouderen % elderly	# gehuwde personen 55 en ouder / # gehuwde personen # married persons 55 and older / # married persons	1992–1995	30,0	16,9 – 61,4
18. jong trouwen marrying young	# gehuwde vrouwen 15–24 / # gehuwde en nooit gehuwde vrouwen 15–24 # married women 15–24 / # married and never married women 15–24	1992–1995	9,2	0,0 – 31,4
19. leeftijdsverschil age difference	absolute verschil tussen gemiddelde leeftijden gehuwde mannen en vrouwen absolute difference between mean ages married men and women	1992–1995	2,5	1,3 – 3,3
20. kinderrijkheid number of children	# personen 0–9 / # personen # persons 0–9 / # persons	1992–1995	12,9	6,0 – 25,4

¹⁾ Het CBS presenteert cijfers voor mannen en vrouwen afzonderlijk. Onze cijfers zijn hiervan het gemiddelde.

²⁾ Voor 324 (52%) van de gemeenten ontbreken gegevens en is informatie gebruikt voor het RBA gebied waarin de gemeente ligt (eigen berekeningen op basis van EBB92).

³⁾ Voor 122 (20%) van de gemeenten ontbreken gegevens en is informatie gebruikt voor het RBA gebied waarin de gemeente ligt (eigen berekeningen op basis van EBB92).

⁴⁾ Partijen zijn geschaald naar het gemiddelde aantal kerkbezoeken onder hun aanhang. Hiervoor is het Nationale Kiesonderzoek van 1994 (CBS 1994) gebruikt. De volgorde van kerkelijkheid die daaruit voortkomt is: GPV (46 kerkbezoeken)

⁵⁾ Voor 133 (22%) van de gemeenten ontbreken gegevens en is informatie gebruikt voor het RBA gebied waarin de gemeente ligt (eigen berekeningen op basis van EBB92).

¹⁾ Statistics Netherlands presents statistics for men and women separately. Our figures are the average.

²⁾ 324 (52%) municipalities have missing information on this variable; regional information is used (own computations on Labor Force Survey 1992 EBB92).

³⁾ 122 (20%) municipalities have missing information on this variable; regional information is used (own computations on Labor Force Survey 1992 EBB92).

⁴⁾ Political parties are scaled according to the mean number of church attendances of their voters. The 1992 National Election Survey (CBS 1994) is used to construct this scale. The rank order of religiosity is: GPV (46 church attendances)

⁵⁾ 133 (22%) municipalities have missing information on this variable; regional information is used (own computations on Labor Force Survey 1992 EBB92).

Staat 2
Correlaties tussen de gebruikte variabelen
Correlations between the employed variables

variabelen	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)	(7)	(8)	(9)	(10)
1. scheidingscijfer	1,0000									
2. jaar	0,0567	1,0000								
3. werkende vrouwen	0,2742	0,0948	1,0000							
4. werkende mannen	-0,0693	-0,2269	-0,3272	1,0000						
5. armste gemeenten	0,1956	-0,0432	0,1950	0,1602	1,0000					
6. rijkste gemeenten	-0,3614	0,0526	-0,6836	0,4496	-0,0653	1,0000				
7. religiositeit	0,5422	0,0106	0,0579	0,0836	-0,0549	-0,0922	1,0000			
8. progressief links	-0,2151	0,0000	0,1489	0,1264	0,0655	-0,0347	-0,3426	1,0000		
9. hoger opgeleiden	0,2697	0,0000	-0,0634	-0,0455	0,4525	0,0691	0,1561	-0,3752	1,0000	
10. ruraliteit	0,3715	0,0202	0,3365	-0,1867	0,0826	-0,2465	0,0259	-0,0141	0,0241	1,0000
11. vrouwen in raad	-0,2654	0,0000	-0,1631	-0,0433	-0,3044	-0,0244	-0,3160	0,0581	-0,2853	-0,1120
12. gemeentegrootte	-0,4450	-0,2461	-0,3245	0,5638	-0,0030	0,5812	-0,1741	0,1458	-0,0447	-0,3728
13. Randstad	0,5684	-0,1846	0,1782	-0,2143	0,0771	-0,3226	0,4093	-0,1787	0,1850	0,3174
14. isolatie	-0,5021	-0,0384	-0,1376	-0,0335	-0,0105	0,2571	-0,4561	0,1991	-0,1052	-0,1924
15. immigranten	0,2655	0,0000	0,2088	-0,2794	0,1016	-0,1620	0,1731	-0,1744	0,2278	0,1909
16. lokale gerichtheid	0,3233	0,0000	0,2529	-0,3740	0,0645	-0,2347	0,1086	-0,3134	0,2990	0,3695
17. ouderen	0,2956	0,0000	-0,0847	-0,1483	0,1025	-0,0277	0,1871	-0,1635	0,3669	0,1743
18. jong trouwen	-0,2077	0,0000	-0,3310	0,1661	0,1737	0,3845	-0,1859	0,0147	0,2653	-0,1077
19. leeftijdsverschil	0,0201	0,0000	0,1496	0,0930	0,0209	-0,0333	0,0486	0,1950	-0,2170	0,0141
20. kinderrijkheid	0,1388	0,0000	0,2002	-0,2950	0,1533	-0,0926	0,0256	-0,2041	0,3788	0,2427

Staat 3
Multilevel regressie-model van gemeentelijke echtscheidingscijfers 1993-1996 op geselecteerde onafhankelijke variabelen: ongestandaardiseerde regressiecoëfficiënten (N = 625 gemeenten, 2 500 waarnemingen)
Multi-level regression model of municipal divorce rates 1993-1996 on selected predictor variables: unstandardized regression coefficients (N = 625 municipalities, 2 500 observations)

variabelen	economisch economic	cultureel cultural	sociaal social	demografisch demographic	alle all	
jaar (t)	0,151 ¹⁾	0,232 ¹⁾	0,128 ¹⁾	0,254 ¹⁾	0,289 ¹⁾	year (t)
werkende vrouwen (1992)	0,226 ¹⁾				0,048 ¹⁾	working women (1992)
werkende mannen (1992)	-0,175 ¹⁾				-0,017	working men (1992)
armste gemeenten (1995)	0,005				0,003	poorest municipalities (1995)
rijkste gemeenten (1995)	0,008 ¹⁾				-0,001	richest municipalities (1995)
religiositeit (1989 of 1994)		0,069 ¹⁾			-0,060 ¹⁾	religiosity (1989 of 1994)
progressief links (1989 of 1994)		0,763 ¹⁾			0,454 ¹⁾	left liberals (1989 of 1994)
hoger opgeleiden (1992)		0,035 ¹⁾			0,019	higher educated (1992)
ruraliteit (t-1)		-0,457 ¹⁾			-0,216 ¹⁾	rurality (t-1)
vrouwen in raad (1994)		0,025 ¹⁾			0,007	women in council (1994)
5 000- 10 000 inwoners (vs.<5 000)			0,530 ¹⁾		0,565 ¹⁾	5 000- 10 000 inhabitants (vs.<5 000)
10 000- 20 000 inwoners (vs.<5 000)			1,238 ¹⁾		0,994 ¹⁾	10 000- 20 000 inhabitants (vs.<5 000)
20 000- 50 000 inwoners (vs.<5 000)			2,633 ¹⁾		1,870 ¹⁾	20 000- 50 000 inhabitants (vs.<5 000)
50 000-100 000 inwoners (vs.<5 000)			4,735 ¹⁾		2,947 ¹⁾	50 000-100 000 inhabitants (vs.<5 000)
100 000 inwoners (vs.<5 000)			6,880 ¹⁾		3,902 ¹⁾	100 000 inhabitants (vs.<5 000)
Randstad			1,232 ¹⁾		0,723 ¹⁾	Randstad
isolatie (t-1)			-0,056 ¹⁾		-0,037 ¹⁾	isolation (t-1)
isolatie kwadraat (t-1)			0,0018 ¹⁾		0,0010 ¹⁾	isolation squared (t-1)
immigranten (t-1)			0,448 ¹⁾		0,284 ¹⁾	immigrants (t-1)
lokale gerichtheid (1991 of 1994)			-0,002		0,001	local orientation (1991 or 1994)
ouderen (t-1)				0,005	-0,013	elderly (t-1)
jong trouwen (t-1)				0,057 ¹⁾	0,096 ¹⁾	marrying young (t-1)
leeftijdsverschil (t-1)				1,446 ¹⁾	1,054 ¹⁾	age difference (t-1)
kinderrijkheid (t-1)				-0,556 ¹⁾	-0,293 ¹⁾	number of children (t-1)
constante	-4,377	-16,480	-9,158	-14,580	-23,757	intercept
proportie verklaarde variantie	0,179	0,469	0,487	0,174	0,624	proportion explained variance

¹⁾ p < .05.

(11)	(12)	(13)	(14)	(15)	(16)	(17)	(18)	(19)	(20)	variables
										1. divorce rate
										2. year
										3. working women
										4. working men
										5. poorest municipalities
										6. richest municipalities
										7. religiosity
										8. left liberals
										9. higher educated
										10. rurality
										11. women in council
										12. population size
										13. Randstad
										14. isolation
										15. immigrants
										16. local orientation
										17. elderly
										18. marrying young
										19. age difference
										20. number of children
1,0000										
0,0467	1,0000									
-0,2138	-0,4344	1,0000								
0,1292	0,2440	-0,3535	1,0000							
-0,2531	-0,3343	0,3052	-0,0788	1,0000						
-0,0975	-0,2742	0,3618	-0,2431	0,2856	1,0000					
-0,1185	-0,2431	0,3034	-0,0721	0,1738	0,3242	1,0000				
-0,0423	0,2356	-0,2782	0,2169	-0,0288	-0,1049	0,2293	1,0000			
-0,1248	-0,0308	0,0012	-0,0487	0,0085	-0,2510	-0,2539	-0,2275	1,0000		
-0,0884	-0,1041	0,0725	-0,1086	0,1885	0,5461	0,2474	0,0846	-0,1101	1,0000	

Staat 4

Maximale effecten van selecte kenmerken op echtscheiding: verschillen in scheidingscijfers tussen 'onderste' en 'bovenste' gemeenten
Maximal effects of selected variables on divorce: differences in divorce rates between 'lowest' and 'highest' municipalities

variabelen	verwacht scheidingscijfer voor 'onderste' gemeente expected divorce rate for 'lowest' municipality	verwacht scheidingscijfer voor 'bovenste' gemeente expected divorce rate for 'highest' municipality	verschil difference	variables
werkende vrouwen	5,51	7,67	2,16	working women
werkende mannen	6,91	6,27	-0,64	working men
religiositeit	7,57	5,61	-1,97	religiosity
progressief links	3,68	9,50	5,81	left liberals
hoger opgeleiden	6,20	6,98	0,78	higher educated
ruraliteit	8,02	5,16	-2,85	rurality
vrouwen in raad	6,40	6,78	0,38	women in council
inmigranten	4,33	8,85	4,52	immigrants
lokale gerichtheid	6,54	6,64	0,10	local orientation
ouderen	6,88	6,30	-0,58	elderly
jong trouwen	5,08	8,10	3,01	marrying young
leeftijdverschil	5,54	7,64	2,11	age difference
kindertijkheid	9,43	3,75	-5,68	number of children

Van echt scheidende vrouwen per 1 000 gehuwden (indirect gestandaardiseerd naar leeftijd), 1997
Divorcing females per 1,000 married persons (indirectly age-standardized), 1997

